

**CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ ȘI MODERNĂ ÎN BIBLIOTECA
APOSTOLICĂ VATICANĂ
(SEC. XVII–XIX)***

Anca Elisabeta Tatay**

Abstract. *After investigations carried out in the Vatican Apostolic Library, financed by a “Vasile Pârvan” scholarship, during the university year 2016–2017, we found 114 early and modern books printed between 1640–1862, preponderantly edited in Romanian with Cyrillic letters (97), but also in Greek (15), in Greek and Romanian (1) or in Arabic (1). Precious information is offered by book circulation, resulted from the notes (varied as content is concerned and written in different languages) or from stamps. The 114 books were minutely described and a catalogue is to be made up and published at the Vatican. The present study is meant to render the conclusions of the investigations carried out at Rome. In the last moment, after having examined Virgil Cândea’s book which refers to the Vatican as well, and after having explored the Library site, other 34 volumes were found. Their list has been added at the end.*

Keywords: Early Romanian Book, Modern Romanian Book, Vatican Library, Rome, notes

Biblioteca Apostolică Vaticană, una dintre cele mai vechi și mai bogate instituții cu acest profil din lume, deține un tezaur inestimabil de carte manuscrisă și tipărită, provenită din toate zonele mapamondului și din toate timpurile, de la începuturile scrierii. Bunurile culturale și artistice ale bibliotecii sunt conservate cu deosebită atenție pentru a dăinui în timp și a sta la dispoziția Sfântului Scaun, precum și a cercetătorilor interesați de multitudinea de subiecte deținute de aceste colecții.

Cu prilejul unei manifestări din cadrul Zilelor Academice Clujene, desfășurate în luna mai a anului 2015 la Biblioteca Academiei din Cluj, instituție unde îmi desfășor activitatea, l-am întâlnit pe profesorul universitar dr. Mihai Bărbulescu, membru corespondent al Academiei Române și director, la ora aceea, al Accademiei di Romania din Roma, care mi-a semnalat existența unui fond de carte românească veche și modernă (cu alfabet chirilic) păstrat în Biblioteca Vaticanului, foarte puțin explorat de cercetătorii români, și pentru care personalul renumitei biblioteci din Roma cerea expertiză (inventariere, catalogare, identificare etc.) din partea unui specialist. În scurtă vreme am luat legătura cu lector dr. Iulian Damian, în acel moment bibliotecar la Accademia di Romania, aflat în strânse legături cu instituțiile culturale ale Romei, care mi-a furnizat o listă cu titlurile cărților existente în fondul vizat, întocmită de

* Studiul de față se referă la cele 114 cărți investigate în Biblioteca Vaticană în cadrul bursei „Vasile Pârvan” acordată pentru anul academic 2016–2017.

** Bibliotecar dr., Biblioteca Academiei Cluj-Napoca, e-mail: ancatatai@yahoo.com

dr. Delio Vania Proverbio, responsabilul de Colecțiile Orientale din Biblioteca Apostolică Vaticană.

În urma stagiului de cercetare desfășurat la Biblioteca Apostolică Vaticană în anul academic 2016–2017, finanțat de o bursă „Vasile Pârvan”, mi-au fost puse la dispoziție de către dr. Delio Vania Proverbio 114 titluri pe care le-am studiat cu atenție, reușind întocmirea unui catalog științific, a cărui finalizare nu ar fi fost posibilă fără aportul colegului și prietenului Bogdan Andriescu, cel care se ocupă de cărțile rare din Biblioteca „Astra” din Sibiu¹. Studiul de față dorește să prezinte concluziile investigațiilor întreprinse la Roma.

Prin carte românească veche, istoriografia de specialitate recunoaște orice tipăritură apărută între anii 1508²–1830³, în limba română (inițial cu alfabet chirilic), indiferent de locul de apariție sau de autor, orice carte tipărită de un autor român, indiferent de limbă sau de locul în care a apărut, sau orice carte tipărită destinată românilor (sau chiar comandată / plătită de români), indiferent de loc sau de limbă. Din 1831 începe perioada cărții românești moderne, finalizată în 1918, alfabetul chirilic fiind folosit până în jurul anului 1860.

Monumentala lucrare *Bibliografia românească veche* (în continuare BRV), tom. I–IV, întocmită de Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu⁴ în prima jumătate a secolului trecut, adună într-o matcă cărțile care îndeplinesc criteriile de mai sus, descriind tot ce au cunoscut autorii la vremea respectivă. Ulterior, au apărut o sumedenie de adăugiri și completări, dintre care cele mai importante sunt cele datorate Danielei Poenaru⁵ și lui Dan Râpă-Buicliu⁶.

Început cu aproape 120 ani în urmă, BRV-ul continuă să fie îmbogățit și astăzi. De exemplu, în urma unui stagiu pe care l-am efectuat la Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta în cadrul proiectului „Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale” (în continuare CRV IH) am depistat alte trei noi titluri⁷. Proiectul s-a încheiat la rândul său printr-

¹ Volumul intitulat *Carte românească veche și modernă la Roma în Biblioteca Apostolică Vaticană (sec. XVII–XIX)*, realizat de Anca Elisabeta Tatay și de Bogdan Andriescu, urmează să apară în cursul acestui an sub egida tipografiei Vaticanului.

² Anul de apariție al primei cărți, *Liturghier*, imprimat de călugărul Macarie la Târgoviște (Mănăstirea Dealu).

³ Limita superioară este dată de desăvârșirea operei Școlii Ardelene.

⁴ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche* (infra: BRV), tom. I–IV, București, Atelierele Grafice Socec & Co., Soc. Anonimă Română, 1903–1944.

⁵ Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.

⁶ Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta, I (1536–1830)*, Galați, Edit. Alma-Galați, 2000.

⁷ Vezi Anca Elisabeta Tatay, *Contribuții la Bibliografia Românească Veche: trei cărți inedite în Biblioteca Széchenyi din Budapesta*, „Libraria” (Târgu Mureș), nr. XIII, 2014, p. 96–104.

un impozant volum apărut recent la Editura Mega sub semnătura mai multor cercetători din Cluj, Alba și Suceava⁸. Cel puțin o treime din BRV a fost practic rescrisă, aducându-i-se îmbunătățirile cuvenite, culese din bibliografia împrăștiată pe zeci de ani sau survenite în urma celor mai recente investigații efectuate în biblioteci din țară și străinătate, în special de la Viena și Budapesta.

În continuarea BRV-ului se înscrie lucrarea *Bibliografia românească modernă (1931–1918)* (în continuare BRM) realizată, asemenea BRV-ului, sub auspiciile Academiei Române, de data aceasta de un colectiv coordonat de academicianul Gabriel Ștrempel⁹.

Cataloage care să prezinte cărți românești vechi din diferite biblioteci din țară sau din anumite zone apar neconținut până în zilele noastre. Dintre cele recente, realizate în deceniul în curs, amintim acum doar pe cel întocmit de Otilia Urs, care tratează fondul de carte românească veche din Biblioteca Academiei Române din Cluj (2011)¹⁰, sau pe cele realizate de Bogdan Andriescu și de Silviu Borș pentru Biblioteca „Astra” din Sibiu (vol. I: 1801–1830; vol. II: 1750–1800; vol. III – în lucru)¹¹ și pe cel al Oxanei Stredie și Florin Bogdan pentru fondul din Muzeul Județean Mureș (2016)¹².

De asemenea, Virgil Cândea a adunat în cele 2 volume intitulate *Mărturii românești peste hotare* (tipărite după moartea sa într-o nouă ediție de 3 tomuri: vol. I: *Albania – Etiopia*; vol. II: *Finlanda – Grecia*; vol. III: *India – Olanda*, informații extrem de prețioase, disperate în diverse colțuri ale lumii, semnalând printre altele și prezența cărții românești vechi¹³. Recent, au văzut lumina tiparului pentru prima dată și volumele rămase în manuscrise la moartea academicianului, astfel încât, de acum înainte, cercetători din multiple domenii pot beneficia din plin de roadele acestei munci titanice.

Cercetări mai elaborate, urmate de tipărirea unor cataloage, au fost efectuate și peste graniță în ultimul timp. Astfel, cercetătorii Florin Marinescu (actualmente stabilit în Grecia) și Vlad Mischevca (care locuiește în Chișinău – Republica Moldova) au investigat cărțile românești ale Mănăstirii „Sfântul Pavel” de la

⁸ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale / Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691–1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2016.

⁹ Gabriel Ștrempel (coordonator), Neonila Onofrei, Valeria Trifu, Lucreția Angheluță, Liana Miculescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, Rodica Fochi, Florența Sădeanu, Eva-Maria Marian, Grigore Goanță, Marilena Apostolescu, Marina Vazaca, *Bibliografia românească modernă (1931–1918)*, vol. I–IV, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984–1996.

¹⁰ Otilia Urs, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2011.

¹¹ Bogdan Andriescu, Silviu Borș, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Județene Astra Sibiu 1801–1830. Catalog*, Sibiu, Cluj-Napoca, Edit. Armanis/Edit. Mega, 2013; Bogdan Andriescu, Silviu Borș, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Județene Astra Sibiu 1750–1800. Catalog*, Sibiu, Cluj-Napoca, Edit. Armanis/Edit. Mega, 2014.

¹² Oxana Stredie, Florin Bogdan, *Cartea românească veche și modernă din colecțiile Muzeului Județean Mureș*, Alba Iulia, Târgu-Mureș, Edit. Altip, Muzeul Județean Mureș, 2016.

¹³ Volumul VI. 1 ne-a parvenit târziu. Vezi ultima notă din acest studiu.

Muntele Athos (Grecia). Tipărirea catalogului, în 2010, la Atena, aduce în fața cititorului un număr de 228 de titluri de cărți românești vechi (1688–1830), 726 de titluri de carte românească modernă (1831–1918) și 60 de volume apărute după 1918¹⁴.

Bogdan Andriescu din Sibiu a întocmit un catalog al cărții românești vechi existente în colecțiile Bibliotecii Universității „Eötvös Loránd” din Budapesta (Ungaria), descriind 85 de exemplare¹⁵. Împreună cu acest cercetător avem acum în lucru catalogul cărților românești vechi de la Biblioteca Națională Széchenyi din Budapesta (este vorba de aproximativ 250 de titluri), despre care sperăm să vadă lumina tiparului în această toamnă.

Pe același filon se înscriu și cele două ample volume ale cercetătorului Igor Cereteu care tratează fonduri de carte din Chișinău, respectiv din mănăstirile din Republica Moldova¹⁶.

În ansamblul cărții românești vechi, cu limitele între 1508–1830, din punct de vedere cantitativ, Bucureștiul ocupă locul I, urmat îndeaproape de Iași și de Buda (Ungaria) – statistică preluată de la Ambrus Miskolczy¹⁷. Alte centre care au tipărit cărți românești vechi sunt: Târgoviște, Mănăstirea Dealu, Govora, Bălgrad, Snagov, Buzău, Râmnic, Rădăuți, Blaj, Timișoara, Sibiu, Mănăstirea Neamț, Viena, Venetia, Brașov, Cernăuți, Oradea, Lvov ș.a.

Dintre cele 114 cărți vechi și moderne păstrate la Biblioteca Apostolică Vaticană, cele mai multe sunt imprimate la București (31 de titluri, dintre care 22 în română, 8 în greacă și una bilingvă), urmat de Blaj (19 titluri în română) și de Iași (15 titluri, dintre care 8 în română, 6 în greacă și 1 în arabă). Restul, până la 15 centre depistate în fondul studiat, sunt următoarele: Râmnic (14 cărți, 13 în română și 1 în greacă), Buda (10 titluri), Sibiu (7), Târgoviște (5), Buzău (3), Bălgrad (2), Govora (2), Neamț (2), Dealu (1), Rădăuți (1), Snagov (1), Viena (1).

Din alt punct de vedere, cărțile moderne, în număr de 8 dintre cele 114 (incluse deja în numărătoarea de mai sus), au văzut lumina tiparului în câteva dintre centrele deja menționate: Sibiu (3), București (2), Buda (1), Neamț (1), Iași (1). Așadar 106 cărți sunt vechi, ele regăsindu-se toate în BRV. Referitor la scrierea

¹⁴ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *Cărțile românești din Biblioteca Mănăstirii Athonite Sfântul Pavel*, Atena, Sf. Pavel-Athos, 2010.

¹⁵ Bogdan Andriescu, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Eötvös Loránd, Budapesta. Catalog*, Sibiu, Cluj-Napoca, Edit. Armanis/ Edit. Mega, 2013.

¹⁶ Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău*, Iași, Tipo Moldova, 2011; Igor Cereteu, *Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova. Catalog*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2016.

¹⁷ Miskolczy Ambrus, *Le rôle des publications de l'Imprimerie Universitaire de Buda dans l'évolution de la culture roumaine de la fin du XVIIIe siècle à 1830*, în vol. *Typographia Universitatis Hungaricae Budaë, 1777–1848*, publicé par Péter Király, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, p. 301.

cărților, așa cum s-a putut vedea și mai sus în statistica pe centre, dominante sunt cele în limba română cu alfabet chirilic (97), urmate de cele în greacă (15), în timp ce una este bilingvă (greacă și română) și una în limba arabă.

Nu toate cele 114 titluri de carte analizate în Biblioteca Apostolică Vaticană sunt de factură sacră. Predomină cele de strană (*Evanghelie, Octoih, Strastnic, Liturghie, Psaltire, Apostol, Ceaslov, Minei* etc.), alături de cele cu conținut religios (Iacov, Mitropolitul Moldovei, *Synopsis adecă Adunare de multe învățături*, Iași, 1757; Gheorghe Șincai, *Catehismul cel mare*, Blaj, 1783; Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809 ș.a.), dar întâlnim și cărți laice: *Pilde filozofești*, Sibiu, 1795; Ioan Molnar Piuaru, *Retorică*, Buda, 1798; Pentru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812; *Datorințele supușilor către monarhul lor*, Buda, 1817; *Biblioteca românească*, Buda, 1830 etc.

Cea mai veche carte din colecție este *Pravila* de la Govora din 1640 care, deși conține elemente de drept laic, se adresează preoților. Alături de ea se află și *Îndreptarea legii* de la Târgoviște din 1652, care consolidează ideile *Pravilei*, fixând normele de guvernare ale statului medieval.

Cartea românească de învățătură, cunoscută și sub numele de *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), conține fragmente din Noul Testament și predicile aferente care se citesc în duminicile de peste an, făcând educație morală și religioasă poporului. Însușind peste 1000 de pagini, voluminosul tom din capitala Moldovei a cunoscut o largă răspândire în toate cele trei țări românești, dar și în afara lor (Polonia, Ucraina, Ungaria), ajungând până la Vatican. Tot aici întâlnim și edițiile destinate Țării Românești, apărute anterior și posterior *Cazaniei* ieșene, purtând numele de *Evanghelia învățătoare* (Govora, 1642, ediție neterminată, și Mănăstirea Dealu, 1644).

Mineele de Râmnic din 1776–1779 (volumele 2–7) și cele de Buda din 1804–1805, ediția pentru Transilvania (toate cele 12 volume, rar întâlnite în exemplare complete ca aici), precum și *Viețile sfinților* de la București, 1835–1836 (dintre cele 12 volume lipsesc vol. 1 și 10), sunt cele mai ample cărți românești deținute de Biblioteca Apostolică Vaticană.

Nu puține dintre cărțile pe care le-am studiat sunt împodobite cu gravuri numeroase sau de o calitate remarcabilă: *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1643; *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; *Antologhion*, Râmnic, 1737; *Penticostar*, București, 1743; *Ceaslov*, Rădăuți, 1745; *Ceaslov*, Blaj, 1751–2; *Penticostar*, Blaj, 1768; *Evanghelie*, Sibiu, 1806; *Polustav*, Buda, 1807, sunt doar câteva exemple grăitoare în acest sens¹⁸.

¹⁸ Arareori elementele grafice sunt menționate în astfel de cataloage. Pentru identificarea lor cât mai exactă, ne-am folosit și de următoarele lucrări: Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750 – 1830)*, Blaj, Edit. Eventus, 1995; Anca Elisabeta Tatai, *Xilogravura de la Sibiu*, Alba Iulia, Edit. Altip, 2007; Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780–1830)*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2011; Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582–1830)*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015.

Împrejurările care au condus la constituirea fondului de carte românească din Biblioteca Apostolică Vaticană sunt și ele demne de consemnat. Astfel, între anii 1923–1924 mons. Cyril/Kiril Korolevsky (sau Cyrille Korolevskij, 1878–1959, erudit bibliofil, printre altele aflat în corespondență și cu marele istoric român Nicolae Iorga) a vizitat România și a cumpărat un fond de carte românească veche, care a intrat în proprietatea Vaticanului. Ecleziastul, catolic francez de rit oriental, a fost sprijinit în călătoria sa pe meleagurile noastre de către cardinalul Eugène Tisserant (1884–1972), de asemenea francez, ajuns mai apoi cardinal bibliotecar și arhivist la *Sancta Romana Ecclesia* (1957–1971). 58 de cărți tipărite cu chirilice și 4 cu litere grecești dintre cele analizate conțin o ștampilă rotundă cu inițialele **T K**, adică **Tisserant / Korolevsky**. De asemenea, 3 cărți poartă însemnări în italiană care atestă faptul că ele au fost cumpărate în vara anului 1923 de către însuși Kiril în Lugoj (unde își are sediul și azi, începând din anul 1853, una dintre cele 5 eparhii greco-catolice din spațiul românesc).

- *Comprato per 125 lei – par a lire it 11– dal Protopop Mihai Jivanea (?) in Lugoj il 1 VIII 1923. Cirillo Korolevskij mss* (Ioan Bob, *Carte de învățături*, Blaj, 1805)
- *Comprato a Lugoj il 31 VII 1923, dal postino vescovile rumeno cattolica Iosif Zinvel per Lei 75 – par a Lire it. 6,15. Cirill Korolevskij mss* (*Evhologhion*, Sibiu, 1833)
- *Comprato a Lugoj il 31 VII 1923, dal postino vescovile rumeno-cattolica per lei 75– par a lire it. 6,15. Cirill Korolevskij mss* (*Liturghier*, Sibiu, 1862).

La sfârșitul cărților, pe ultima filă tipărită ori pe filele de gardă, apare imprimat un număr din 5 cifre, care, conform spuselor dr. Delio Vania Proverbio, ar indica, odată căutat în registrele de achiziție ale Bibliotecii, momentul exact al intrării în instituția care le deține acum.

Alături de valoarea lingvistică a cărților trebuie accentuată și semnificația lor istorică și artistică. Doar cu ajutorul unor descrieri complete vor ieși la iveală aspecte deosebite legate de istoria și arta cărții: nume de tipografii, editori, gravori, legători, colportori, mecena etc. Cuprinsul tipăriturilor este rareori redat în BRV. Fișa propusă conține sumarul, acesta servind din plin cercetătorilor care doresc să abordeze diverse probleme legate de istoria cărții, a tiparului, a textelor religioase sau laice, a mentalităților etc. Așadar, sperăm că această cercetare să aibă un potențial larg, variat și să suscite atenția specialiștilor din diverse domenii, deschizând noi drumuri.

În vederea alcătuirii catalogului, fiecare exemplar a fost descris cu minuțiozitate, dorindu-se o abordare exhaustivă. Astfel, după numele prescurtat al tipăriturii și cota sa, o fișă cuprinde următoarele câmpuri: **Titlul cărții** (doar atunci când are

foaie de titlu) este reprodus în întregime, cu toate datele care apar și cu delimitarea rândurilor; **Formatul cărții** (se precizează dimensiunea cărții, numărul de pagini existente în exemplarul descris versus un exemplar complet, culoarea tiparului, numărul de rânduri la pagină și dispunerea textului pe coloane, dacă este cazul); **Ornamentația** (se menționează foile de titlu, stemele, gravurile, frontispiciile, vinițele, alte ornamente și gravorii, atunci când semnează sau datează); **Cuprinsul** (urmărind filele deținute de exemplarul descris este precizat fiecare capitol, adesea și subcapitolele aferente, indicându-se paginile de început și de sfârșit ale lor¹⁹); **Ștampile** (se face o descriere a lor, cu referire la formă, culoare, text și alte elemente); **Însemnări** (fiecare însemnare a fost transliterată cu mare atenție, precizându-se tipul literelor, precum și rechizitele cu care a fost scrisă: creion sau cerneală); **Legătura și starea de conservare** (se descriu elementele decorative ale copertilor, precizându-se totodată materialele din care sunt alcătuite, și se menționează dacă volumul este într-un stadiu bun de conservare sau necesită să fie trimis în laboratorul de restaurare unde colegul nostru, dr. Călin Pop, s-a ocupat un timp de acest lucru); **Etichete** (a fost redat textul lor și s-a precizat locul în care sunt lipite, cel mai adesea pe cotor sau pe coperta 2); **Referințe** (cuprind doar BRV-ul și contribuțiile următoare: Poenaru, Râpă-Buicliu, CRV IH; volumul lui Virgil Căndea a fost adăugat în ultimul moment²⁰); **Observații** (sunt amintite greșelile de paginație, filigranele și eventuale alte comentarii).

Nu puține au fost greutatea întâmpinate la transliterarea însemnărilor, ele fiind adesea șterse de vreme sau de alți factori (unii posesori le-au mângălit etc.), tăiate la compactarea cărții, distruse de carii ori pătate de ceară sau, pur și simplu, ilizibile pentru că scrisul este foarte urât. Din acest motiv, câmpul însemnărilor trebuie considerat ca având o dificultate semnificativă, dar în același timp este foarte bogat și variat în informații, dezvăluindu-ne mediile în care a circulat cartea românească veche și modernă. Importanța lor rezidă tocmai în faptul că ele particularizează în modul cel mai pregnant fiecare exemplar, dând de fapt valoarea intrinsecă a colecției. Limbile întâlnite sunt: română cu slove chirilice, română cu litere latine, greacă, maghiară, latină, italiană, slavă, franceză. Această diversitate m-a făcut să apelez la anumiți cercetători și totodată prieteni, care mi-au răspuns cu promptitudine de fiecare dată, fără de aportul cărora catalogul și studiul de față nu ar fi atins stadiul actual²¹.

¹⁹ Titlul și cuprinsul cărților în limba greacă au fost transliterate de dr. Ana-Maria Răducan (București), colega noastră din Roma.

²⁰ Virgil Căndea, *Mărturie românești peste hotare*, vol. VI.1, *Ucraina-Vatican*, București – Brăila, Edit. Academiei Române – Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016.

²¹ Dr. Bogdan Andriescu (Biblioteca Județeană Astra, Sibiu), dr. Gabriela Mircea (pensionar, fost cercetător la Muzeul Unirii din Alba Iulia), Doina Dregheciu (pensionar, fost bibliotecar la Muzeul Unirii din Alba Iulia), dr. Arcadie Bodale (Arhivele Naționale din Iași) – pentru însemnările în limba română cu alfabet chirilic; lector dr. Octavian Gordon (Universitatea din București) – pentru însemnările în limba greacă; lector dr. Marcela Ciorte (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia) – pentru însemnările în limba latină; conf. dr. Alina Felea și conf. dr. Igor Cereteu (ambii de la Institutul de Istorie din Chișinău) – pentru însemnările în limba slavonă; Veress Ana Maria

Dintre posesorii de carte mai importanți (persoane sau instituții) îi menționăm pe următorii:

Șerban Cantacuzino (1640–1688, domnitor al Țării Românești între 1678–1688) – donează *Apostolul* de la București din 1683 locuitorilor satului Romoșel, jud. Hunedoara.

Mihail Ghica (1794–1850, printre altele, bibliofil și fondatorul Muzeului Național de Istorie din București) – alături de pecetea sa inelară apare scris cu litere grecești numele lui și data 1839 pe volumul în limba greacă care cuprinde două titluri: M. Sirigul, *Întâmpinarea la principiile catolice și la chestiunile lui Ciril Lucaris*; Dositeiu, Patr. Ierusalimulul, *Manual în contra rătăcirii calvine*, București, 1690.

Vasile Moga (1774–1845, episcop ortodox al Ardealului) – semnează pe *Catavasier*, București, 1742.

Andrei Șaguna (1808–1873, episcop și apoi mitropolit ortodox al Transilvaniei) – cartea *Șapte taine*, Iași, 1644, a fost dăruită „Societății de lectură Andrei Șaguna” (există și ștampilă care atestă această apartenență) în anul 1882, unde a stat până în anul 1898 când „din cauză debilă a fost licitată”.

Ștefan Moldovan (1813–1900, vicar greco-catolic de Hațeg și canonic de Lugoj) – semnează pe *Pravila* de la Govora din 1640, pe *Psaltire*, Bălgrad, 1651, și pe *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* a lui Petru Maior de la Buda din 1809.

Beniamin Densușianu (1829–1915, canonic greco-catolic de Lugoj și vicar de Hațeg) – *Retorica* lui Ioan Molnar Piuariu de la Buda din 1798 ajunge în posesia lui Densușianu pe când acesta era student la Blaj (1845). Însemnarea este datată și localizată: Lugoj, 1909.

Ion Papiu (1836–1902, vicar greco-catolic de Gherla) – donează Bibliotecii Vaticanului din Roma cartea *Evanghelie învățătoare*, Dealu, 1644, lucru înfăptuit ani buni după moartea sa, respectiv în 1923, prin grija preotului Ioan Costa din Gherla.

Ioan Barcianu (canonic cancelar) – donează Bibliotecii diecezane din Lugoj în 1890 următoarele două volume, *Floarea adevărului și Păstoriceasca poslanie*, Blaj, 1816 (întotdeauna legate împreună), și *Datorințele presbiterilor parohiali*, Buda, 1817.

Ioan Bianu (1856–1935, academician, unul dintre autorii BRV-ului) – scoate din posesia Bibliotecii Academiei Române din București (tăind peste ștampilă și semnând) cartea grecească *Tomul bucuriei*, Râmnic, 1705, în data de 5/18 IV 1908.

Emilian Micu (1865?–1909, preot ortodox și bibliofil, cu un aport însemnat la alcătuirea BRV-ului) – semnează în 1896 pe *Strastnicul* de Buda din 1848.

(Biblioteca Ráday, Budapesta) – pentru însemnările în limba maghiară; lector dr. Coralia Telea (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia) – pentru însemnările în limba franceză.

Filaret [Yanulis] (1839–1907, episcop între 1901–1907 de Kalavryta și Aigialea, Grecia²²) – îi este oferită la Atena în 24 octombrie 1904 cartea în limba greacă *Serviciul sfințirii bisearicii*, București, 1703.

De asemenea, prețul de achiziție al cărții este foarte important pentru a estima cât valora o carte în vremea respectivă sau pentru a stabili raportul de preț între carte și alte produse. Ne limităm acum doar la următoarele exemple, restul regăsindu-se în catalog:

Noul Testament, București, 1703, a fost cumpărat în 1731 cu 12 florini din Craiova.

Evangelhie, București, 1760, cumpărată în 1772 cu 13 florini pentru biserica cu hramul „Sfântul Nicolae” din Sârbi (probabil biserica de lemn din satul Sârbi Josani, comuna Budești, Maramureș, construită în 1665).

Strastnic, Blaj, 1753, cumpărat în 1772 cu 5 florini pentru satul Rădulești (probabil cel din județul Hunedoara, comuna Dobra, care are o biserică de lemn de patrimoniu, construită în 1733).

Thomas de Kempis, *De urmarea lui Hristos*, Blaj, 1812, a fost cumpărat în 1815 din Blaj cu 1 zlot de popa din Husăsau din comitatul (varmeghia) Crazni (azi Valea Lungă, județul Sălaj).

Tot în același context economic se pot aminti mențiunile despre retribuițiile obținute de unii angajați în gospodărie, cum ar fi simbria unei slugi din anul 1834 de pe *Ceaslovul* de la Râmnic din 1753.

Evenimentele din viața omului (naștere, botez, moarte) sunt și ele întâlnite în paginile cărților investigate. „Să se știe de cându s-au născutu copilul nostru Teodoru la leatu 1872, Decembrie zioa 6” sau „Sa se știe de cându au născutu copila nostra Ștefania la leatu 1877 spetemvrie 14” (ambele în *Liturghii*, București, 1833). În *Șapte taine*, Iași, 1644, aflăm o listă a botezaților din anul 1837(?). „Dionisie și Aroane, fii ai miei iubiți” sunt plânși de tatăl lor, Nicolae Pop (paroh greco-catolic în Maceu, azi județul Hunedoara, bunicul lui Benjamin Densușianu, cel care scrie acum) pe paginile *Retoricii* lui Ioan Molnar Piuariu, Buda, 1798, pentru că „vă băgară tineri în groapă” și „de noi vă despărțiră”. Un exemplu de moarte a unei personalități a vremii este cel din *Penticostar*, București, 1743: „Să se știe de cum au murit mitropolitul e(?) Iacov întru al patrăle domnie a mării sale Alecsandru Ipsilant (?) voevod: în lun lu mai: în 3(?) zile”. Desigur, este vorba despre Iacob Putneanu (1719–1778), mitropolit al Moldovei.

Oarecum în aceeași ordine de idei, *Mineiul* pe luna august de la Buda din 1804 îl preamărește pe împăratul Austriei: „Domne tine pre Imperatulu / Franciscu Iosifu celu prea bunu / Straluceasca ca sorii Farulu / Preinalta al seu scaunu / In floreasca mare neamulu / Celu pazitoriu cu un steagulu / Multi ani Multi ani Franciscu Iosif Imperat se treiasca – vecenicie”, subliniind respectul de care se bucura suveranul printre națiunile conlocuitoare ale Imperiului Habsburgic.

²² Îi mulțumim domnului dr. Mihai Țipău, cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române din București, pentru informațiile oferite.

Un loc important îl ocupă evenimentele istorice ale vremii cu care oamenii erau la curent și pe care simțeau nevoia să le „împărtășească” posterității. Astfel, în *Strastnic*, Blaj, 1773, se vorbește despre însemnatele pierderi suferite în „1858 în **betae** cu frincul” și despre „împărat”. Hârtia este foarte distrusă de carii, din această cauză multe cuvinte din însemnare neputându-se reconstitui. Deși anul este foarte clar, istoria nu menționează pentru 1858 decât un atentat eșuat împotriva lui Napoleon al III-lea, care însă nu se potrivește cu descrierea noastră. Ar putea fi vorba despre războiul franco-prusac, dar acesta a avut loc în anii 1870–1871.

Următoarele două însemnări sunt însă mai clare, făcându-se referire la **bătălia** de la Plevna (Bulgaria) din 1877 din cadrul războiului ruso-turc în urma căruia România și-a obținut independența (*Liturghier*, București, 1833) și la „**bătaia** ungurului cu a neamțului” din 1848 când „au fost înconjurat unguuru tot Bănatu și Ardealul dar și țara neamțească toată și au scos neamțu pe unguur din țară în anul 1848 tomnă pre la sfânta Maria mare” (*Evhologhion*, Sibiu, 1833). O însemnare în limba maghiară, urmată de o reflecție cu privire la condiția omului în fața Creatorului Suprem, întâlnim în *Ceaslov*, Iași, 1750: „Generalul Vindisgrec [desigur Alfred de Windischgrätz, generalul austriac care a comandat reprimarea Revoluției pașoptiste] a intrat cu 8 mii de soldați. Toți au fost egali în fața lui Dumnezeu, fie bogați sau săraci.”

Fenomenele meteorologice au constituit o altă preocupare a posesorilor de cărți în perioada în care nu exista mass-media (în sensul larg de astăzi) și când singurul loc în care puteau fi consemnate pentru aducerea aminte erau paginile albe de la începutul sau sfârșitul cărților sau marginile filelor tipărite. Astfel, în *Evanghelie învățătoare*, Dealu, 1644, se vorbește despre o „iarnă mare în tăt pământu lui Dumnezeu” în 1794(?); în *Psaltrire*, Bălgrad, 1651, Trif Iosif din Gombuț (desigur satul Gâmbuț din județul Mureș) consemnează că „în annu 1837 septemvrie în 15 au căzut ghiață ca bombi cel de cucuruz”; în *Strastnic*, Blaj, 1773, se amintește că a fost vreme moale toată iarna lui 1857; în *Polieleu*, Buda, 1814, ni se spune că „au ploiat in luna lui octombrie pana 1897 luna lui febr[uarie]”; în *Euhologhion*, Sibiu, 1833, scrie că „In anul 1874 in 5-lea mai au ninsu de sâmbătă noaptea până Duminecă Dimineatea si toata zioa Duminica ancătu soru aplecatu [...] pomi [...]”. O eclipsă este menționată în *Șapte Taine*, Iași, 1644: „1706: mța: april. 16: când peruse luna.”

Pe *Retorica* lui Ioan Molnar Piuariu de la Buda din 1798 aflăm și povețe adresate tinerilor: „fiilor nu fiți bețivi nici leneși ca veți strînge roduri trupesci si sufletesci”, iar unul dintre posesorii volumului al III-lea al episcopului Ioan Bob, tipărit la Blaj în 1805, *Carte de învățături*, a simțit nevoia să noteze și să dateze în 1827 trei proverbe: „Cine nu învață la tinerețe jălește la bătrînețe. Mai bine cu înțeleptul a purta o peatră de cât cu nebunul a bea vin. Sfada domnește în inima celor răi de feal.”

Vorbe grele erau ațintite spre cei care ar fi îndrăznit să fure cărțile. În *Noul Testament*, București, 1703, citim pe mai multe pagini însemnarea lui „Popa

Gheorghe din Duebel(?)” datată în 1731: „Și cine s-are-tâmpla să o străineze de la mâna mea fără blagveni să fie afurisit de mine și de Dumnezeu și de 318 de sfinți părinți de la care au procleșit pre spurcatul Arie și de acești sfinți apostoli și evangheliști ce sânt scriși aicea.” De asemenea, dacă cineva va îndrăzni să ia *Strastnicul* de Blaj din 1753 din posesia „răduleștilor” (locuitorii satului Rădulești, probabil comuna Dobra din județul Hunedoara) să fie „anathema și afurisit de o 100 și 18 de părinți sfinți ca să nu putrezească până la zioa de judecată”.

Dacă cei ce-și vor însuși cărțile pe nedrept sunt blestemați, cei care le-au cumpărat sunt blagosloviți, ei și tot neamul lor, precum în *Penticostarul* de București din 1782–1783: „Noi Pop Toma fiu curator și Pop Ioan curator mai tânăr a besericii de Buzăști am cumpărat această Sfântă carte pă sama sfintei besereci de Buzăști și o dăruim pă vecie cu legătură ca acea ca nime să nu o poată înstreina în veci. Ce să fie întru pomenire viilor și al morților până la al 7 săminție. 2 April 1828.”

Evident, nu lipsesc vorbele de dragoste: „De-ar fi cerul o plăcintă și pământul un brânzoi, m-aș gândi numai la tine să le mâncăm amândoi” (*Liturghii*, București, 1833).

Preocupările internaționale pot fi uneori neașteptate, dovedind cât de informați erau totuși oamenii chiar și acum 100 de ani. În *Evanghelie învățătoare*, Dealu, 1644, citim: „Alexandra imperatesa si Gligore duce la perdane.” Îi identificăm aici pe țarina Alexandra Feodorovna Romanov (1872–1918, soția ultimului țar al Rusiei) și pe Grigorie Rasputin (1869?–1916). Cei doi ajung să fie urâți de popor din cauza deciziilor proaste ale împărătesei luate sub influența negativă a misticului.

Necuvântătoarele făceau și ele parte din viața omului. Nu ne surprinde așadar să găsim o rețetă „pentru gălbează” în *Șapte taine*, Iași, 1644, sau alte mențiuni despre animale, precum în Ioan Bob, *Carte de învățături*, Blaj, 1805, vol. III: „Să știe câte oi sau băgat la turmă”, ori *Ceaslov*, Iași, 1750: „Oi s-au gonitu”

Nu în ultimul rând, atragem atenția asupra rugăciunilor scrise de mână, a citatelor din *Evanghelie*, poveștilor și povețelor cu caracter religios, a instrucțiunilor cum și când să se cânte anumite pasaje din slujbe, a notelor marginale sau chiar a corecturii textului tipărit efectuate de utilizatorul cărții la un moment dat.

Pentru a reface „drumul cărții”, alături de însemnări, de o importanță deosebită sunt și ștampilele. Nici pe departe atât de numeroase precum însemnările, au fost totuși o bună sursă de informație. Astfel, ne este dezvăluită apartenența la următoarele instituții sau chiar proprietari:

- **Biblioteca Apostolică Vaticană** (16 exemplare cu chirilice și unul în greacă).
- **Biblioteca Diecezană Lugoj** (greco-catolică). Se întâlnesc două tipuri de peceti, datate diferit: una din **1905** (pe *Pravila*, Govora, 1640; *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642; Petru Maior, *Propovedanii*, Buda, 1809; *Datorințele presbiterilor parohiali*, Buda, 1817) și alta din **1927** (pe *Psaltire*, Bălgrad, 1651).
- **Episcopia Lugoșului** (greco-catolică). Ștampila datată **1858** se regăsește pe o singură tipăritură: *Apostol*, București, 1683, iar pe altele trei este mai

puțin lizibilă: *Evanghelie învățătoare*, Govora, 1642; *Floarea adevărului și Păstoriceasca poslanie*, Blaj, 1816, și *Datorințele presbiterilor parohiali*, Buda, 1817 (cele din 1642 și din 1817 au și ștampila Bibliotecii Diecezane Lugoj).

- **Epsicopia română-unită din Oradea**²³. Două volume conțin această pecete: *Molitvenic*, Iași, 1764, și Dimitrie Eustatievici, *Dezvoltatele și tâlcuitele Evanghelii*, Sibiu, 1790.
- **Epitropia Bis. Adormirea „Maicei Domnului”**. **Com. Belciugatele Cojești. Jud. Jilfov** – Biserica ortodoxă din Satul Cojești (azi județul Călărași) a fost construită la jumătatea secolului al XVIII-lea, și, precum atestă ștampila, a avut la un moment dat în proprietatea sa *Viețile sfinților pe luna august*, București, 1836.
- **Societatea de lectură „Andrei Șaguna”** (vezi mai sus).
- **Roma, Capobianochi** – Vincenzo Capobianochi a fost un pictor roman care a trăit în perioada 1836–1928 și care a deținut la un moment dat și *Psaltirea de Bălgrad* din 1651.

Dintre ștampilele prezente pe cărțile în limba greacă mai menționăm două. Prima îi aparține lui Gedeon Manouel Iōannes (1851–1943, învățat grec, istoric și mare hartofylax al Patriarhiei Ecumenice, una dintre personalitățile de seamă care au studiat istoria neolenă și elenismul medieval, având relații inclusiv cu Academia Română) și are următorul text: **Biblioteca lui Manuil Io(an) Ghedeon *M. Hartophylax***. Cea de-a doua are un text parțial lizibil, dar este importantă pentru traseul cărții: București – Constantinopol – Roma: **Biblioteca Preasfântului Mormânt din Constantinopol**.

Odată ajunse în posesia Bibliotecii Apostolice Vaticane, unele cărți au necesitat la un moment dat să fie restaurate. Etichetele lipite cel mai adesea pe coperta 2 ne dau numele și adresa legătorii care s-au ocupat de acest proces: *Legatoria Artistica A. Castelli & C. Corso Vittorio Emanuele 304–306 Roma* (21 de volume) și *Legatoria Artistica R. Boccitto & C. Lombardi. V. Vola di Rienzo 162 – V. Plinio 48. Roma* (4 volume).

Văzând lumina tiparului de la Viena la Iași și de la Rădăuți la București, prin Blaj și Sibiu, cele 114 cărți studiate în colecția Bibliotecii Apostolice Vaticane au fost destinate românilor din întreg spațiul locuit de ei, indiferent de confesiune, ortodoxă sau greco-catolică. Totuși, în urma examinării însemnărilor și a ștampilelor, remarcăm că multe dintre ele s-au „scurs” spre Cetatea Eternă prin intermediul Bisericii Greco-Catolice, precum se poate observa și din cele expuse mai sus.

²³ Dacă am găsit ștampile care să ateste apartenența cărților atât de Biblioteca Diecezană Lugoj, cât și de Episcopia Lugojuului, pentru Oradea am aflat doar ștampila Episcopiei. Avem însă inscripții în latină care ne demonstrează prezența unor volume în bibliotecile uniților din orașul de pe Crișul Repede: *Înscrisă în catalogul cărților, Biserica G.-Catholică Romană din Oradea-Românească / Legată din nou pe cheltuiala Bisericii Parohiale Greco-Catolice din Oradea Mare Românească, la 1836, sub preotul Io. Ateli(?)* (în *Chiriadromion*, București, 1732).

„Caracteristica principală a cărții de patrimoniu este istoria înglobată, ca valoare de bază a memoriei la scară continentală”, precum spunea regretatul meu coordonator, Ioan Chindriș. Întrucât volumele de carte românească veche și modernă păstrate în Biblioteca Apostolică Vaticană nu au fost până acum studiate în detaliu de vreun specialist român și, cu atât mai puțin, de unul de o altă naționalitate, considerăm că studiul a fost imperios necesar. Este important pentru cultura română ca volumele să devină cunoscute prin intermediul acestui catalog celor interesați, accesul direct la ele nefiind foarte facil, datorită distanței și protocoalelor vaticane.

Roma se dovedește a nu știu câta oară, dacă mai era nevoie, depozitara unor valori inestimabile pentru numeroase culturi. Prin studierea acestui fond de carte românească, alături de cercetarea tuturor fondurilor de carte existente în țară și peste hotare, se poate tinde încet, încet spre o retipărire a *Bibliografiei românești vechi*, dorință la care aspiră de mult bibliologii din ziua de astăzi, proiect amplu, de perspectivă, pe care îl avem constant în vedere în toate demersurile noastre științifice²⁴.

²⁴ Imediat după finalizarea volumului care cuprinde descrierea celor 114 cărți investigate la Vatican, mi-a parvenit, prin grija domnului Andrei Timotin, actualmente directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene din București, volumul VI. 1 din *Mărturiile românești peste hotare* al lui Virgil Căndea. De fapt, volumele IV–VI.1 au văzut lumina tiparului pentru prima dată recent, grație celor doi editori: dr. Ioana Feodorov (fiica regretatului academician) și dr. Andrei Timotin: vol. IV: *Polonia – Rusia* (2012); vol. V: *Serbia-Turcia* (2014); vol. VI.1: *Ucraina-Vatican* (2016); vol. VI.2: *Ungaria* (2018). Din păcate, informația aflată aici nu a mai putut fi valorificată din motive lesne de înțeles. Am întocmit însă o listă cu 34 de noi cărți, intitulată *Additamenta*, depistate în majoritate la Căndea (25) sau pe site-ul Bibliotecii Apostolice Vaticane (9), <https://digi.vatlib.it/opac/stp/?ling=it> care nu conține încă toate titlurile deținute. Cotele celor 34 de cărți au fost verificate și confirmate cu ajutorul domnului Delio Vania Proverbio, ele urmând să constituie obiectul de studiu al unui alt volum. Așadar, statisticile din acest studiu se referă strict la cele 114 cărți studiate deja. Alături de alcătuirea listei din *Additamenta*, am considerat necesară adăugarea la rubrica *Referințe* din descrierea cărților a *Mărturiilor românești peste hotare*, vol. VI.1 (din cele 114 cărți descrise în catalog, 49 sunt menționate și de Virgil Căndea, academicianul nefăcând însă o descriere complexă a lor, acesta nefiind de altfel obiectivul său. Mai exact, din cele 114 titluri descrise cuprinzând 97 cărți cu litere chirilice și 17 în limba greacă sau arabă, 49 sunt menționate la Căndea: 40 respectiv 9.) De asemenea, lista finală a cărților conține și o secțiune de Bibliografie care a fost completată în ultimul moment. Desigur, ținând cont de amploarea colecțiilor Bibliotecii Vaticane, dar și de faptul că însăși BRV-ul este într-o continuă mișcare de îmbunătățire, criteriul exhaustivității va fi întotdeauna greu de atins.

ANEXĂ

Lista cărților românești din Biblioteca Apostolică Vaticană

Nr. crt.	Cota	Titlul	Loc	An	Bibliografie
I. CU ALFABET CHIRILIC					
1	RG Or. IV 881	<i>Pravila</i>	Govora	1640	I 108–114, IV 189, RB 149
2	RG Liturg. III 327	<i>Evanghelie învățătoare (I)</i>	Govora	1642	I 120–125, IV 189, RB 151–152, Că 315
3	RG Or. III 395	<i>Carte românească de învățătură</i>	Iași	1643	I 137–143, 536–537, IV 190, Po 169, RB 153–161, Că 315
4	RG Liturg. II 68	<i>Evanghelie învățătoare (II)</i>	Dealu	1644	I 144–147, IV 190, Po 169, RB 161, Că 315
5	RG Or. V 594	<i>Taine (șapte) a besericii</i>	Iași	1644	I 147–150, RB 161
6	RG Liturg. V 350	<i>Psaltire</i>	Bălgrad	1651	I 184–190, RB 174, Că 315
7	RG Or. III 393	<i>Îndreptarea legii</i>	Târgoviște	1652	I 190–203, IV 201, RB 174–177, Că 315 (a. c.)
8	RG Liturg. III 121	<i>Apostol</i>	București	1683	I 258–262, Po 170, RB 189–190, Că 316
9	RG Liturg. V 340	<i>Molitvenic</i>	Bălgrad	1689	I 291–296, Po 170–171, RB 205–206, Că 316 (a. c.)
10	RG Liturg. V 343	<i>Învățătură sfântă</i>	Iași	1697	I 344–347, IV 208–209
11	RG Or. IV 915	<i>Carte ... asupra dejghinării papistașilor</i>	Snagov	1699	I 370–372, IV 207, 210
12	RG Liturg. II 58	<i>Octoih</i>	Buzău	1700	I 395–400, 402, Că 316 (a. c.)
13	RG Liturg. IV 301	<i>Liturghie</i>	Buzău	1702	I 435–440, IV 216, RB 220, Că 317
14	RG Bibbia IV 2819	<i>Noul Testament</i>	București	1703	I 448–450, IV 322, RB 221
15	RG Liturg. IV 303	<i>Octoih</i>	Târgoviște	1712	I 485–486, IV 223, Că 318
16	RG Liturg. IV 323	<i>Liturghie</i>	Târgoviște	1713	I 487, Că 318
17	RG Liturg. VI 96	<i>Ceaslov</i>	Târgoviște	1714	IV 42, RB 227
18	RG Liturg. V 339	<i>Ceaslov</i>	Târgoviște	1715	I 495–497, IV 223, Po 187, RB 228, Că 318
19	RG Liturg. II 73	<i>Evanghelie</i>	București	1723	II 21–22, Că 319
20	RG Or. V 597 (1)	<i>Slujba Sfântului Andrei</i>	București	1726	II 32–33
21	RG Liturg. IV 300	<i>Molitvenic</i>	București	1729	II 36, Po 187, RB 237, Că 319
22	RG Liturg. V 351	<i>Molitvenic</i>	Râmnic	1730	II 36–41, RB 237, IH 669–671, Că 319
23	RG Or. III 396	<i>Kiriacodromion</i>	București	1732	II 45–47

24	RG Liturg. V 365	<i>Liturghie</i>	Râmnic	1733	II 48, RB 239, IH 675–676, Că 319
25	RG Liturg. II 84 (1)	<i>Antologhion</i>	București	1736	II 50, Că 319
26	RG Liturg. II 84 (2)	<i>Octoih</i>	București	1736	II 51, IV 238, Că 320
27	RG Liturg. I 52 (1+2)	<i>Antologhion</i>	Râmnic	1737	II 52–54, IH 680–681, Că 320
28	RG Liturg. V 345	<i>Liturghie</i>	București	1741	II 55, IV 238, RB 245, Că 320
29	RG Liturg. V 356	<i>Catavasiariu</i>	București	1742	II 56–57, Po 188, Că 320
30	RG Liturg. IV 297	<i>Octoih</i>	Râmnic	1742	II 62–64, Po 188, RB 245, Că 320
31	RG Liturg. II 78	<i>Apostol</i>	Buzău	1743	II 65, IV 239, RB 245–246, Că 320
32	RG Liturg. II 90	<i>Penticostar</i>	București	1743	II 70–72, Că 320
33	RG Liturg. III 182	<i>Psaltire</i>	Iași	1743	II 76–79, IV 240, RB 248–249, Că 320
34	RG Liturg. III 116	<i>Ceaslov</i>	Rădăuți	1745	II 85–86, Po 189, Că 321
35	RG Or. V 597 (2)	<i>Pravoslavnică mărturisire</i>	București	1745	II 87–88, Po 189
36	RG Or. III 410	<i>Mărgăritare</i>	București	1746	II 93, Că 321
37	RG Liturg. IV 329	<i>Octoih</i>	București	1746	II 93, Po 190, Că 321
38	RG Liturg. V 338	<i>Liturghie</i>	București	1747	II 98–99, Po 192
39	RG Or. II 193	<i>Cazanii ... Evangeliei tâlcuite</i>	Râmnic	1748	II 105–107
40	RG Liturg. V 344	<i>Svistva adecă Preoția</i>	Râmnic	1749	II 110–111
41	RG Liturg. IV 493	<i>Ceaslov</i>	Iași	1750	II 112–113, RB 257
42	RG Liturg. V 360	<i>Ceaslov</i>	Blaj	1751–52	IV 70–71, RB 259–261, IH 182–183
43	RG Liturg. IV 316	<i>Ceaslov</i>	Râmnic	1753	II 123, RB 262
44	RG Liturg. II 93	<i>Strasnic</i>	Blaj	1753	II 126, IV 245–247, Po 195, RB 262–263, IH 186–187, Că 321
45	RG Liturg. IV 327	<i>Liturghie</i>	Blaj	1756	II 134, RB 265, IH 191–192, Că 321 (a. c.)
46	RG Liturg. V 342	<i>Iacov, Învățători</i>	Iași	1757	II 139–141, Că 321
47	RG Liturg. IV 330	<i>Liturghii</i>	Râmnic	1759	II 146–147, RB 267–268, Că 321 (a. c.)
48	RG Liturg. III 123	<i>Evangelie</i>	București	1760	II 149, Că 321
49	RG Liturg. IV 322	<i>Molitvenic</i>	Iași	1764	II 162, Că 322
50	RG Liturg. V 353	<i>Molitvenic</i>	București	1764	II 162, IV 250, RB 272–273
51	RG Liturg. IV 325	<i>Psaltire</i>	Râmnic	1764	II 163, RB 272
52	RG Liturg. IV 325	<i>Ceaslov</i>	București	1767	II 172, RB 276
53	RG Liturg. IV 332	<i>Liturghie</i>	Râmnic	1767	II 173, IV 251, RB 276
54	RG Liturg. II 88	<i>Penticostar</i>	Blaj	1768	IV 86–87, RB 281–282, IH 216–219
55	RG Liturg. V 355	<i>Catavasier</i>	Blaj	1769	II 191, IV 251, RB 283, IH 221–222

56	RG Liturg. II 82	<i>Triod</i>	Blaj	1771	IV 89–90, IH 224–226
57	RG Liturg. V 363	<i>Polustav</i>	Blaj	1773	II 203, RB 286, IH 226–227
58	RG Liturg. I 53	<i>Strastnic</i>	Blaj	1773	II 203, RB 286, IH 228–229, Că 322 (a. c.)
59	RG Liturg. II 74 (2–7)	<i>Minei</i>	Râmnic	1776–79	Octombrie: II 215–217, IV 255–256, RB 289–290 Noiembrie: II 226–228, RB 289–290 Decembrie: II 231–233, RB 289–290 Ianuarie: II 233–237, RB 289–290 Februarie: II 237–241, RB 289–290 Martie: II 241–244, RB 289–290
60	RG Liturg. II 92	<i>Penticostar</i>	București	1782–83	II 275–276, Po 64, RB 303–304
61	RG Or. V 600	Gh. Șincai, <i>Catehismul cel mare</i>	Blaj	1783	II 281–282, IV 263, IH 244–245, Că 323
62	RG Or. V 602	T. Procopovi, <i>Preascurtă arătare pt. Dumnezeu</i>	Viena	1784	II 294, Po 222, RB 309, IH 865
63	RG Liturg. V 361	<i>Ceaslov</i>	Sibiu	1790	II 334–335, RB 327, IH 694–695
64	RG Or. V 626	D. Eustatievici, <i>Dezvoltele și tâlcuilele Evanghelii</i>	Sibiu	1790	II 335–337, IH 695–697, Că 323
65	RG Or. V 599	<i>Pilde filosofești</i>	Sibiu	1795	II 376, RB 337, IH 711
66	RG Or. V 603	Ioan Molnar, <i>Retorica</i>	Buda	1798	II 403–404, IV 272, RB 342, IH 373–374
67	RG Liturg. II 108	<i>Strastnic</i>	Blaj	1804	II 452, RB 357, IH 283–284
68	RG Liturg. I 47 (1–12)	<i>Minei</i>	Buda	1804–05	II 449–450, IV 273, RB 354–356, IH 386–396
69	RG Or. IV 888	Ioan Bobb, <i>Carte de învățături</i> , vol. III	Blaj	1805	II 454–455, IH 294–296
70	RG Liturg. II 71	<i>Evanghelie</i>	Sibiu	1806	II 485, IV 276–278, Po 263, RB 361, IH 748–749
71	RG Liturg. V 341	<i>Polustav</i>	Buda	1807	II 503, IV 281, Po 266, IH 426–427
72	RG Or. IV 909 (1)	P. Maior, <i>Propovedanii</i>	Buda	1809	III 6–10, IH 436–438
73	RG Or. IV 909 (2)	P. Maior, <i>Didahii</i>	Buda	1809	III 10–12, IH 435–436, Că 324
74	RG Or. IV 912	P. Maior, <i>Istoria pt. începutul ...</i>	Buda	1812	III 57–61, RB 375, IH 452–454, Că 324
75	RG Or. V 604	Thomas de Kempis, <i>De imitatione Christi</i>	Blaj	1812	III 62, IV 291–294, RB 375–376, IH 375–376

76	RG Liturg. II 91	<i>Triod</i>	Blaj	1813	III 84, IH 314–316
77	RG Or. V 598	D. Vaida, <i>Cuvântări în cinstea ... lui I. Bobb</i>	Blaj	1813	III 84–87, IH 316–317
78	RG Liturg. V 358	<i>Polyeleul</i>	Buda	1814	III 106, IV 299, IH 475–476
79	RG Liturg. IV 317	<i>Euhologhion</i>	Blaj	1815	III 117, IV 300, RB 386–387, IH 320–322
80	RG Or. IV 911	<i>Apologia</i>	Neamț	1816	III 136, IV 301
81	RG Or. V 601	<i>Floarea adevărului & Păstoriceasca postanie</i>	Blaj	1816	III 141–146, IH 324–325
82	RG Or. IV 910	<i>Detorințele prezyterilor parohialnici</i>	Buda	1817	III 186, IH 503–504
83	RG Liturg. I 48	<i>Evanghelie</i>	Blaj	1817	III 187, RB 394, IH 326–327
84	RG Liturg. V 352	<i>Liturghie</i>	Râmnic	1817	III 188, RB 394–395
85	RG Liturg. II 76	<i>Liturghie</i>	Iași	1818	III 227–238, RB 399, Că 324
86	RG Liturg. VII 16	<i>Acatist</i>	Râmnic	1819	III 287
87	RG Liturg. V 354	<i>Catavasieriu</i>	Blaj	1824	III 434, RB 426–427, IH 330–331
88	RG Liturg. IV 22	<i>Octoih</i>	Blaj	1825	III 474–476, IH 331–333
89	RG Or. IV 953	Grigorie, <i>Învățătura ... pentru nunți</i>	București	1827	III 535
90	RG Or. III 417	<i>Biblioteca românească, Partea a IV-a</i>	Buda	1830	III 618–619, RB 444, IH 580–581
91	RG Liturg. IV 298	<i>Euhologhion</i>	Sibiu	1833	BRM III 463
92	RG Liturg. IV 324	<i>Liturghie</i>	București	1833	BRM III 105
93	RG Liturg. IV 305	<i>Liturghie</i>	Sibiu	1835	BRM III 105
94	RG Or. II 189 (10 vol.)	<i>Viețile sfinților</i>	București	1835–36	BRM IV 755–756
95	RG Or. I 39	<i>Hronograf</i>	Neamț	1837	BRM II 639
96	RG Liturg. I 50	<i>Strastnic</i>	Buda	1848	BRM IV 613? (un <i>Triod</i>)
97	RG Liturg. IV 331	<i>Liturghie</i>	Sibiu	1862	BRM II 105
II. În limba greacă					
98	RG Or. III 402	Nectarie, <i>Întâmpinare în contra primatului papei</i>	Iași	1682	I 251–258
99	RG Or. III 381	M. Sirigul, <i>Întâmpinarea la principiile catolice ... & Dosithei, Manual în contra rătăcirii calvine</i>	București	1690	I 298–315, IV 207, RB 207, Că 316
100	RG Liturg. II 70	<i>Evanghelie greco-română</i>	București	1693	I 328–335, RB 207–208, Că 316

101	RG Or.II 201	Dosithei, <i>Tomul dragostei asupra latinilor</i>	Iași	1698	I 369, Că 316
102	RG Liturg. IV 521	<i>Serviciul sfințirii bisericii</i>	București	1703	I 451–452, RB 222
103	RG Or. II 200	<i>Tomul Bucuriei</i>	Râmnic	1705	I 463–466, Po 173, RB 223, Că 317
104	RG Or.IV 871	I. Damaschin, <i>Arătarea credinței ortodoxe</i>	Iași	1715	I 501
105	RG Or. IV 873	N. Mavrocordat, <i>Despre datorii</i>	București	1719	II 1–2, RB 229, Că 319 (a.c.)
106	RG Liturg. V 656	<i>Acoluții</i> (Sf. Haralambie, Matrona din Hio și Spiridon)	București	1736	II 51–52, Că 320
107	RG Or.IV 939	Chriasant al Ierusalimului, <i>Manual despre superioritatea Ierusalimului și a Sfântului Mormânt</i>	București	1768	II 188–190, RB 280
108	RG Or. III 413	Neofit Ierodiaconul, <i>Comentar la gramatica lui Teodor</i>	București	1768	II 190–191
109	RG Or. IV 900	M. Pigas, <i>Învățătură ortodoxă</i>	București	1769	II 193–194, RB 283, Că 322
110	RG Liturg. V 537	<i>Sinopsă mare a slujbei</i>	Iași	1813	III 92–93, Că 324
111	RG Or. IV 1000	Mably, <i>Dialogurile lui Focion</i>	Iași	1819	III 320–322
112	RG Liturg. IV 520	Petre din Efes, <i>Noul anastasimasiar</i>	București	1820	III 351–356
113	RG Liturg. IV 371	<i>Acoluția lui Modest</i>	Iași	1851	Că 324
III. În limba arabă					
114	RG Or. IV 722	Nectarie, <i>Cartea arbitrul adevărului și al dreptății</i> & E. Argentis, <i>Manual în contra infailibilității papei</i>	Iași	1746	IV 61–67, RB 252–253

- I = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tom I, 1508–1716, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903.
- II = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tom II, 1716–1808, București, Atelierele Socec & Co., Soc. Anonimă, 1910.
- III = Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva, Simonescu, Dan, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tom III, 1809–1830, București, Atelierele grafice Socec & Co., Soc. Anonimă, 1912–1936.
- IV = Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tom IV, *Adăogiri și îndreptări*, București, Atelierele grafice Socec & Co., Soc. Anonimă Română, 1944.
- Po = Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973.

- RB = Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, I (1536–1830), Galați, Editura Alma Galați, 2000.
- BRM I–IV = *Bibliografia românească modernă (1931–1918)*, vol. I–IV, coordonator: Gabriel Ștrempel, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984–1996.
- IH = Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830). Recuperarea unei identități culturale / Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691–1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.
- Că = Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare*, vol. VI.1, *Ucraina – Vatican*, București – Brăila, Editura Academiei Române – Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016.
- a. c. = altă cotă

ADDITAMENTA

(alcătuită în ultimul moment, după Virgil Căndea, 2016, și după baza de date on-line a BAV)

I. Cu alfabet chirilic						
1	RG Liturg II 131	<i>Skernicul lui Coresi</i>	Sas – Sebeș	1580	I 81–85, Că 313	
2	RG Bibbia. III 532	<i>Noul Testament</i>	Bălgrad	1648	I 165–170, RB 167–173, Că 315 (a. c.)	
3	Riserva II 128	<i>Îndreptarea legii</i>	Târgoviște	1652	I 190–203, IV 201, RB 174– 177, Că 315	Deja există un ex. descriș.
4	Riserva IV 167	<i>Liturghie</i>	Blaj	1775	II 212, IH 230– 231, RB 289	
5	Riserva IV 168	„–”	„–”	„–”	„–”	
6	RG Or. VI 126	<i>Pilde filosofesti</i>	Râmnic	1783	II 280–281, RB 302	
7	RG Or. IV 955	<i>Tâlcuirea evangheliilor</i>	Buda	1835	BRM IV, 580	
8	RG Or. I 51	<i>Pidalion</i>	Neamț	1844	BRM III, 869	
II. În limba greacă						
9	RG Theol. V 2717	<i>Cyrrillus, Confessio Christianae fidei</i>	Iași	1642– 1645	–	Gr.+Lat.
10	Stampa Barb. D VI 48 int 2	„–”	„–”	„–”	„–”	„–”
11	Riserva II 56	<i>M. Sirigul, Întâmpinarea la principiile catolice... & Dositheii, Manual în contra rătăcirii calvine</i>	București	1690	I 298–315, IV 207, RB 207, Că 316	Deja există un ex.
12	Riserva II 57	<i>Volumul împăcării</i>	Iași	1692– 1694	I 338–339, Că 316	
13	RG Theol. V 6742	<i>P. Movilă, Orthodoxa Confessio</i>	Leipzig	1695	RB 59–60, Că 316	Gr.+Lat.

14	Riserva II 58	Dosithei, <i>Tomul dragostei asupra latinilor</i>	Iași	1698	I 369, Câ 316	Deja există un ex.
15	RG Liturg. IV 6	<i>Liturghier grecesc și arăbesc</i>	Snagov	1701	I 423–433, IV 215, Câ 317	Gr.+Arabă
16	RGLiturg. IV 311	<i>Eortologiu</i>	Snagov	1701	I 416–419, Câ 317 (a. c.)	
17	RG Liturg. V 1076 Int 14	<i>Slujba sfântului Visarion</i>	București	1705	I 463, RB 222–223, Câ 317 (a. c.)	
18	Riserva II 55	<i>Tomul bucuriei</i>	Râmnic	1705	I 463–466, Po 173, RB 223, Câ 317	Deja există un ex.
19	RG Liturg. III 117	<i>Serviciul bisericesc</i>	Târgoviște	1709	I 480–481, Câ 317	
20	RG Or. S 21	Dosithei, <i>Istoria patriarhilor Ierusalimului</i>	București	1715	I 501–508, IV 228, Câ 318	
21	Riserva I 50	„–”	„–”	„–”	„–”	
22	RG Or. II 153	Chrisant, <i>Despre oficii, clerici...</i>	Târgoviște	1715	I 499–500, IV 224, Câ 318 (a. c.)	
23	RG Classici IV 906	N. Mavrocordat, <i>Despre datorii</i>	Leipzig	1722	II 19–20, RB 232–233, Câ 319	Gr.+Lat.
24	Mai XI K IV 26	„–”	„–”	„–”	„–”	„–”
25	RG Or. IV 895	P. Movilă, <i>Orthodoxa Confessio</i>	Wratistawiae	1751	RB 88, Câ 321	Gr.+Lat.
26	RG Liturg. V 1076, int 15	<i>Slujba sfântului Visarion</i>	București	1759	II 147–148, Câ 321	
27	RG Liturg. IV 1215	Lambadarie, <i>Scurt Doxastar</i>	București	1820	III p. 358–361	
28	RG Liturg. IV 893, int 17	<i>Acoluția lui Modest</i>	Iași	1851	Câ 324	Deja există un ex.
III. Alte limbi						
29	RG Liturg. II 9	<i>Kitāb al-'Inğīl al-šarīf</i> (Evanghelie)	Alep	1706	IV 32–33, RB 224, Câ 317 (a. c.)	Arabă
30	RG Storia V 443 (A–D)	D. Cantemir, <i>Histoire de l'Empire Ottoman</i>	Paris	1743	II 66–70, RB 246–248, Câ 320	Franceză
31	Stampa Ferr. V 2564	A. Cantemir, <i>Satyres de monsieur ... Cantemir</i>	London	1749	RB 86–87	Franceză
32	Stampa de Luca V 22862*	„–”	„–”	„–”	„–”	„–”
33	Ungheria IV 9 Cons	Olahus, <i>Hungaria</i>	Viena	1763	RB 100, IH 844–846, Câ 322	Latină
34	RG Or. V 678	S. Klein, G. Șincai, <i>Elementa linguae daco-romanae...</i>	Viena	1780	II 251–253, RB 294, IH 855–857, Câ 323	Latină

* Exemplarul se află la sediul BAV din Via de la Conciliazione.